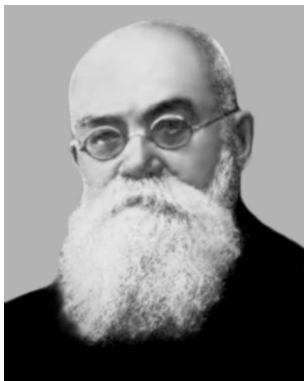


І. В. Верба

Грушевський Михайло Сергійович



ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (псевд.: М. Заволока, Михайло Заволока, М. Сергієнко, Хлопець; 17(29). 09. 1866, м. Холм, нині м. Хелм, Польща – 24. 11. 1934, м. Кисловодськ Ставроп. краю, РФ, похов. на Байковому цвинтарі у Києві) – історик, організатор української науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, громадсько-політичний і державний діяч. Син [Сергія](#), брат [Олександра](#) Грушевських і [Г. Грушевської \(Шамрай\)](#), чоловік [Марії](#), батько [Катерини](#) Грушевських. Дійсний член Істор. товариства Нестора-літописця (1890), НТШ (1893), чл. укр.-рус. пед. товариства у Львові (1894), член-кореспондент Краків. АН (1895), чл. археогр. комісії Моск. археол. товариства (1900), Одес. товариства історії та старожитностей (1901), академік Чес. АН (1914), ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Закін. 1-у Тифліс. класичну гімназію (нині Тбілісі, 1886), істор. відділ. історико-філол. факультету Університету св. Володимира у Києві (1890). За сприяння І. Нечуя-Левицького надрукував перший твір «Бех-аль-Джугур» (1886). Наук. працю розпочав під керівництвом [В. Антоновича](#) рефератом «Южнорусские господарские замки в половине XVI века» (1890). За монографію «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века» у тому ж році отримав золоту медаль і був залишений при університеті для подальшої наук. й пед. роботи як професор. стипендіат. У травні 1894 захистив магістер. дис. «Барское старство. Исторические очерки» й отримав ступ. магістра. За рекомендацією В. Антоновича признач. ординар. професор кафедри всесвіт. історії з окремим узагальненням історії Сх. Європи Львів. університету (1894).

У Львові розпочав активну наук.-організац. діяльність у НТШ: очолив Історико-філол. секцію, редагування «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (1895–1913), створив і очолив Археогр. комісію (1896–1913), був головою (1897–1913). Під його керівництвом

розроблялися статuti НТШ (1896, 1898, 1901, 1903, 1904), в основу яких покладені суто наук., а не політ. і культурні завдання, що викликало опозиц. настрої щодо Г. Реорганізуєчи НТШ в академ. установу світ. рівня (створення б-к, музеїв, збирання архів. матеріалів), Г. сприяв переходу укр. науки в Сх. Галичині від поодиноких індивідуал. істор. пошуків до організов., колектив. і системат. вивчення історії України; залучив до співпраці значні наук. сили (*І. Франко, В. Гнатюк*). До Г. ніхто у Сх. Галичині спеціально не займався підготовкою наук. кадрів укр. нац. істориків. Він першим звернув увагу на цю важливу проблему, створивши власну наук. школу істориків України (*І. Крип'якевич, В. Герасимчук (Герасимчук), С. Томашівський, І. Джиджора, М. Кордуба, І.-М. Кревецький, О. Терлецький*), яка виконувала освіт. (підготовка істориків-професіоналів) і дослідниц. (вивчення широкого кола проблем історії України) функції. Львів. істор. школа у своїй діяльності спиралася передусім на історико-філос. секцію НТШ (академічно-наук. базу школи) та істор. семінар у Львів. університеті, що був її творчою лабораторією. За роки керівництва Г. НТШ розпочало видавати «Жерела до історії України-Руси» (т. 1–2, 1895–97), «Матеріали до історії суспільних і економічних відносин Західної України» (1905), «Розвідки і матеріали до історії України-Руси» (1896–1902), «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1910). Для згуртування літ. сил разом із І. Франком заснував і видавав «ЛНВ» (Л., 1898–1905; К., 1905–07), був одним із організаторів Укр. видавн. спілки (1899), часопису «Український студент» (С.-Петербург, 1913), г. «Рада» (1906) і часопису «Україна» (1907–14; обидва – Київ), проголошеного наступником «Киевской старины». Добивався від громадськості грош. пожертв на створення УАН і незалеж. укр. університету. Організував публічні університет. курси у Львові, 1904 відкрив влас. коштом приватну вчител. семінарію у м. Коломия (нині Івано-Фр. обл.). Працював також у галузі археології – провів розкопки у с. Комарники, нині Турків. р-ну Львів. обл. (віднайдені бронз. мечі) і с. Чехи, нині с. Лугове Бродів. р-ну Львів. обл. (досліджене поле поховань); вів щоденник. 1898 у Львові видав 1-й т. «Історії України-Руси», продовженої у наступ. 9-ти т. (надрук. у Львові та Києві, 1899–1937), в якій охоплені події в Україні від найдавніших часів до 1658 (перевид. у Києві 1991–98). У травні 1904 у С.-Петербурзі надрукував ст. «Звичайна схема “руської історії” й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» в «Сборнике статей по славяноведению», де сформулював концепцію самост. істор. розвитку українського народу, окремішного від своїх сусідів як походженням, так і політ., госп., культур. життям. Надрукував кілька популяр. курсів заг. історії України, зокрема 1904 у С.-Петербурзі – короткий курс історії України російською мовою «Очерки истории украинского народа» (перевид. 1906, 1911, 1913, 1990), а 1911 у Львові й Києві – «Ілюстровану історію України» рос. і укр. мовами (перевид. 1912, 1913, 1990), зб. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914). Численні нариси Г. з укр. історії публікувалися болгар., чес., нім., франц., англ. мовами. 1904 домагався від цар. уряду дозволу на розповсюдження у Рос. імперії «Історії України-Руси». Організував археогр. експедиції НТШ до б-к та архівів Варшави, Кракова, Москви, Києва, Харкова, започаткував підготовку багатотом. корпусу документів і матеріалів з історії України козац. часів та

історії укр. козацтва. Після рос. революції 1905–07 переніс наук. діяльність до Києва. 30 квітня 1907 обраний головою засн. ним УНТ, яке будувалося за зразком НТШ і об'єднало кращі наук. сили Наддніпрян. України, 12 січня 1908 – ред. «Записок Українського наукового товариства в Києві». У 1913 внаслідок звинувачень з боку опозиц. ч. НТШ в авторитаризмі та деспотизмі склав із себе повноваження голови товариства.

Сусп.-політ. і громад. діяльність розпочав у Галичині – 1899 був одним із засн. Укр. нац.-демократ. партії (згодом її залишив), підтримував ідею автономії укр. земель у складі Австро-Угорщини. Політ. погляди Г. мали вплив на висновки його істор. студій і розроблювані ним концепції історії України. Розглядав істор. дослідж. як теор. основу практич. укр. політики. У березні 1905 надрукував у «ЛНВ» ст. «Українство і питання дня в Росії», в якій сформулював завдання укр. руху в революції, закликав українців до активної політ. діяльності. У травні того ж року в ст. «Конституційне питання і українство в Росії» запропонував проект майбут. конституц. ладу в Росії, де Україні надавалися широкі права нац.-територ. самоврядування. 1906 у С.-Петербурзі був одним із засн. часопису «Український вісник» – органу укр. парламент. громади 1-ї Держ. думи Росії. Надрукував зб. «Освобождение России и украинский вопрос». У вересні 1907 за участі Г., який увійшов до його кер-ва, створене нелегал. позапарт. укр. громад. об'єднання ТУП, що гуртувало сили українства і до 1917 було єдиною діючою укр. організацією ліберал. напрямку. Свою політ. платформу у той час Г. базував на принципах конституц. парламентаризму й автономії України. Як публіцист активно критикував діяльність укр. галиц. політиків, звинувачував їх в опортунізмі та угодовстві з пропольс. органами влади краю. 28 листопада 1914 заарешт. жандармерією у Києві й звинувачений в австрофільстві та причетності до створення Легіону УСС. Відправлений на заслання до м. Симбірськ (нині м. Ульяновськ, РФ), склав головування в УНТ. Завдяки клопотанням Петрогр. АН отримав дозвіл переїхати до м. Казань (нині Татарстан, РФ) і займатися наук. роботою із заборорою викладац. діяльності. 31 березня 1916 вчена рада Львів. університету позбавила його посади професора. У вересні 1916 переїхав до Москви, де розгорнув активну громад.-політ. діяльність: відновив роботу моск. філії ТУПу, брав участь у виданні місячника «Украинская жизнь», прагнув об'єднати опозиц. укр. сили. Водночас продовжував наук. роботу, працював у архіві МЗС Росії та Румянцев. б-ці (нині Рос. б-ка) над матеріалами до 8-го т. «Історії України-Руси».

Період УЦР (березень 1917 – квітень 1918) – найвищий злет політ., громад. і держ. діяльності Г. Він став гол. ідеологом укр. революції (див. [Визвольні змагання 1917–21](#)), творцем її концепції й разом з УЦР пройшов шлях від вимог обмеженої нац.-територ. автономії до становлення самост. України. 7(20) березня 1917 УЦР у Києві заочно обрала Г. головою (одноставно обраний 6(19) квітня 1917 на Всеукр. нац. конгресі); приєднався до УПСР. 13(26) березня 1917 повернувся з Москви до Києва. Намагався надати стихій. укр. рухові організованості, ставив питання про культурне відродження укр. суспільства (заснування нац. шкіл, політ. т-в). 14(27) березня 1917 виступив на Київ. кооп. з'їзді з вимогою нац.-

територ. автономії України у федератив. Рос. респ., вважаючи це найближчим шляхом до самостійності України. У публіцист. статтях 1917–18 («Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність») обґрунтував стратегію досягнення держ. незалежності України. 10(23) червня 1917 брав участь у проголошенні I Універсалу УЦР. Звернувся до всіх українців із закликом самостійно організовуватися та братися до негайного закладення підвалин автономності. Як голова УЦР домагався від Тимчас. уряду поступок Україні. Переворот більшовиків, що відбувся 25 жовтня (7 листопада) 1917 у Петрограді (нині С.-Петербург), і невизнання ними УЦР поклало край ілюзіям Г. про перетворення Росії на федеративну республіку. 7(20) листопада 1917 УЦР під головуванням Г. III Універсалом проголосила УНР. Більшов. наступ на Київ зумовив появу IV Універсалу УЦР. 9(22) січня (фактично 11(24) січня) 1918 на черговому засіданні під головуванням і на пропозицію Г. УЦР проголосила УНР самост., вільною і суверен. державою українського народу. Проте проголошена самостійність була суперечливою і не мала абсолют. характеру, оскільки передбачався федератив. зв'язок з респ. колиш. Рос. імперії, а легітимація самостійності покладалася на майбутні Укр. Установчі збори. 25 січня (7 лютого) 1918 разом з урядом УНР Г. залишив Київ, а 28 січня (10 лютого) 1918 прибув до Житомира, де добивався ратифікації мир. договору з Німеччиною та надання УНР військ. допомоги у боротьбі з більшовиками. На його пропозицію 12(25) лютого 1918 на засіданні Малої ради у м. Коростень (нині Житомир. обл.) гербом УНР затверджений тризуб. 9 березня 1918 повернувся до Києва. Г. надавав великого значення констит. процесу в Україні. Під його керівництвом розроблялася Конституція незалеж. УНР (прийнята 29 квітня 1918), згідно з якою верхов. органом влади УНР проголошувалися Всенар. збори, що безпосередньо здійснювали вищу законодавчу владу в УНР і формували вищі органи виконав. та судової влади. Скликати Всенар. збори і проводити їх мав голова, обраний Всенар. зборами.

У зв'язку з держ. переворотом, здійсненим генералом П. Скоропадським 29 квітня 1918, Г. перейшов на нелегал. становище. Ліквідація УЦР поклала край його держ. діяльності. У підпіллі Г. займався наук. працею, брав участь в обговоренні питання про створення УАН, при цьому відстоював думку, що її необхідно організувати на базі УНТ. Розробив концепцію академії як громад. асоц. вчених, яка розвиватиме переважно гуманітарні та сусп. науки (вбачав ідеал у зх.-європ. академіях). Відмовився від пропозиції увійти до складу академії, призначеного гетьманом П. Скоропадським. У лютому 1919 переїхав до м. Кам'янець-Подільський (нині Хмельн. обл.), звідти – до м. Станіслав (нині Івано-Франківськ), у березні 1919 емігрував до Чехо-Словаччини. Жив у Празі, згодом у Відні як представник закордон. делегації УПСР. Розгорнув широку публіцист. й наук. діяльність. Був одним із засн. громад. міжнар. організації – комітету незалеж. України, яка інформувала світ. громадськість про політ. цілі українського народу. Заснував Укр. соціол. інститут (діяв спочатку в Празі, потім у Відні) – установу, що поставила своїм завданням стежити за світ. соц. рухом, соціол.

дослідж. та популяризувати їх серед укр. громадянства. Переглянув свої погляди з питань держ. будівництва, запропонував концепцію укр. нац. держави-респ. з безклас. соц. ладом («Початки громадянства. Генетична соціологія», 1921), розпочав роботу над багатотом. «Історією української літератури». У травні 1920 разом із чл. Закордон. делегації засудив Варшав. договір 1920 УНР з Польщею. 19 липня 1920 направив листа до ЦК КП(б)У, в якому заявив, що УПСР поділяє завдання III Інтернаціоналу і запропонував КП(б)У піти на співпрацю з УПСР. Висловив бажання повернутися в УСРР. 2 листопада 1923 політбюро ЦК КП(б)У прийняло ухвалу про дозвіл Г. повернутися в УСРР. 31 грудня 1923 на спіл. зібранні ВУАН Г. заочно обраний академік каф. історії українського народу. 2 березня 1924 виїхав з Відня, 7 березня 1924 прибув до Києва, де розгорнув велику наук.-організац. роботу. Прагнув згуртувати представників різних шкіл укр. істориків, організувавши для них єдиний координац. центр; створив Науково-дослідну кафедру історії України при ВУАН (НДКІУ); очолив Археогр. комісію ВУАН; створив й очолив низку наук.-істор. комісій ВУАН – історії Києва і Правобереж. України, Полудневої України, Зх. України, Лівобереж. України, козаччини тощо. Відновив і редагував часопис «Україна» (1924–30), що став друк. органом УНТ і заг.-укр. журналом наук. українознавства, а також засн. ним видання істор. секції ВУАН: «Наукові збірники», «За сто літ», «Студії з історії України НДКІУ», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». На базі НДКІУ створив київ. істор. школу ([О. Баранович](#), К. Грушевська, М. Ткаченко, С. Шамрай, В. Юркевич та ін.), з якої, на відміну від її прямої попередниці – львів. істор. школи, виходили дві групи фахівців: у галузях історії України та соціології, етнографії і фольклору. Розробив проект Укр. істор. інституту та Інституту для досліду пережитків примітив. культури і нар. творчості України (1928), прагнув перенести з Відня до Києва Укр. соціол. інститут. Надавав великого значення історично-соціол. дослідж., працював над «Історією України-Руси» та «Історією української літератури». 14 квітня 1926 політбюро ЦК КП(б)У в постанові «Про Українську академію наук» підтримало кандидатуру Г. на посаду президента ВУАН. 3 жовтня 1926 відбулося урочисте вшанування Г. у зв'язку з 60-літтям від дня народж. та 40-літтям наук. діяльності. 12 січня 1929 заг. збори АН СРСР обрали Г. академіком. 25 квітня 1929 на засіданні заг. зборів АН СРСР він поставив питання про потребу створення у її складі Інституту укр. історії.

З осені 1929 почався погром істор. установ, створених Г. У листопаді–грудні 1929 сесія Ради ВУАН почала ліквідувати комісії, якими він керував (остаточно ліквідувала 1933). У вересні 1930 закрита НДКІУ, 11 грудня того ж року парт. осередок ВУАН ухвалив рішення про посилення ідеол. боротьби з Г. і його теоріями шляхом читання рефератів із критикою його поглядів. У січні 1931 на засіданні істор. установ ВУАН замість істор. секції, очолюваної Г., організований істор. цикл; більшість його співроб. та учнів заарешт. і заслані. 7 березня 1931 Г. переїхав до Москви. 23 березня 1931 заарешт. органами ГПУ та звинувачений у кер-ві контррев. організацією Укр. нац. центр. Переведений до слідчого ізолятора ОГПУ в Харкові, визнав себе винним. 4 квітня 1931 звільнений з-під арешту. Повернувся до Москви,

відмовився від поперед. свідчень і своєї участі у контррев. націоналіст. діяльності. Останні роки працював над укр. історіографією 17–18 ст. Написав тези «Про українську історіографію XVIII ст. Декілька міркувань», «Самовидець Руїни і його пізніші відображення», друкувався у виданнях АН СРСР. Керівники КП(б)У ([С. Косіор](#), [П. Постишев](#)), історики та філософи-марксистки (О. Камишан, *М. Рубач*, *В. Юринець*) і марксистські налаштовані дослідники (*Л. Окіншевич*, О. Дорошкевич) піддавали наук. спадщину та громад.-політ. і наук. погляди Г. огул. критиці. У жовтні 1934 з підірваним здоров'ям він виїхав на лікування до м. Кисловодськ, де після несклад. операції раптово помер.

Наук. спадщина Г. надзвич. велика й різноманітна – він є автором майже 2-х тис. праць у галузі укр. і світ. історії, історіографії, літ-ри, соціології, етнографії, археології, спец. істор. дисциплін, що збагатили європ. і нац. науку. Г. – творець укр. наук. історіографії, автор схеми укр. істор. процесу від найдавніших часів до 1925 включно. Ця схема покладена ним в основу монументал. «Історії України-Руси», яку автор побудував за суспільно-політ., госп., культур., реліг. і військ. чинниками, довівши її до серед. 17 ст. Час від серед. 17 ст. і до 1925 в Україні розглядався Г. у числен. популяр. синтетич. курсах з нац. історії України і у ст. «1825–1925» («Україна», 1925, кн. 6) крізь призму нац.-визв. й культур. руху. Як історик та історіограф Г. формувався під впливом наук. праць М. Максимовича, М. Костомарова, М. Драгоманова і, менше, В. Антоновича, які ідентифікували себе з т. зв. народниц. школою. Власне сам він був представником народниц. напряму в історіографії, оскільки в центр істор. процесу ставив укр. народ як етнологічно-істор. цілість, у якій соц. інтереси домінували над державними. Однак поруч з ідеєю примату народу в наук. творчості Г. проходить ідея укр. державності, що пов'язане з наук. студіями над історією укр. козацтва та добою Б. Хмельницького, а також із державотвор. діяльністю самого автора під час Визв. змагань 1917–21, яка привела вченого до ідеї самост. та незалеж. УНР. Концепція території (або ідея єдності укр. земель) є провідною в істор. і публіцист. творчості Г. Наук. схема безперервності укр. істор. процесу була засвоєна «державниц. школою», до якої перейшло багато його учнів, і знайшла визнання у рос. (*О. Пресняков*) та польс. історіографії. Важливим етапом у розвитку наук. літературознавства стали фундаментальна багатотомна праця Г. «Історія української літератури» (т. 1–5, 1922–27) і численні літературознавчі статті, які доповнювали історію нац. культури, мови, етносу, викладені в «Історії України-Руси». Заслуга Г. полягає й у виробленні концепції історії укр. літ-ри та періодизації її розвитку від початків словесності в Україні до 17 ст. і пов'язанні цього розвитку з нац.-культур. відродженням в Україні. Г. розглядав літературу як ключ до пізнання соц. життя суспільства і важливе культурно-істор. явище. Автор збірок оповідань «Оповідання» (1904), «Sub divo» («Проти неба», К., 1918), «З старих карток» (К., 1918), «Під зорями» (К., 1928), драм. творів «Хмельницький в Переяславі» і «Ярослав Осмомисл» (обидва – 1917), кіносценарію «Запорожці» (К., 1924), автобіографії (К., 1926).

Основні праці

Історія України-Руси. Т. 1–11, кн. 1–12. К., 1991–98; На порозі нової України. К., 1991; Історія української літератури. Т. 1–6, кн. 1–9. К., 1993–96; Щоденник (1888–1894 рр.). К., 1997; Із літературної спадщини. Нью-Йорк; К., 2000; Михайло Грушевський. Твори: У 50-ти т. Т. 1–7. Л., 2002–07.

Рекомендована література

1. Василенко Н. П. Проф. М. С. Грушевський как историк // Укр. жизнь. 1916. № 12;
2. Багалій Д. І. Акад. М. С. Грушевський і його місце в українській історіографії (історично-критичний нарис) // ЧШ. 1927. № 1;
3. Винар Л. Молодість Михайла Грушевського. Мюнхен; Нью-Йорк, 1967;
4. Його ж. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892– 1930. Мюнхен, 1970;
5. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). К., 1993;
6. Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. Грушевський і Academia. К., 1994;
7. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і мат. Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995;
8. Пиріг Р. Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // УІЖ. 1996. № 5;
9. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД: Трагічне десятиліття: 1924–1934. К., 1996;
10. Верба І. В. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. 1996. № 5;
11. Смолій В., Степанков В. Проблема української революції в XVII столітті у висвітленні Михайла Грушевського // УІ. 1998. № 1/4;
12. Юркова О. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924–1930 рр.). К., 1999;
13. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К., 2005;
14. Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). К., 2006.

Бібліографічний опис:

Грушевський Михайло Сергійович / І. В. Верба // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-32114>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).